

РЕЦЕНЗИЯ

от

проф. д-р хабил. Георги Иванов Минчев, преподавател в Катедрата по славянска филология във Филологическия Факултет на Лодзкия университет (prof. dr hab. Georgi Minczew, wykładowca w Katedrze Filologii Słowiańskiej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego).

по:

3.1. Социология, антропология и науки за културата (Фолклористика – Фолклор и религия)

В конкурса за „доцент“, обявен в Държавен вестник, бр. 98 от 19.11.2024 г. и в интернет-страница на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ за нуждите на катедра „Етнология“ към Философско-историческия факултет, като кандидат участва **гл. ас. д-р Борислава Петкова Костова** от катедра „Етнология“ на Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

1. Общо представяне на получените материали.

Предмет:

Със заповед № РД-22-432 от 18.02.2025 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определен за член на научното жури на конкурс за заемане на академичната длъжност **‘доцент’ в ПУ** по област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Фолклористика – Фолклор и религия), **обявен за нуждите на катедра „Етнология“** към Философско-историческия факултет.

За участие в обявения конкурс е подал документи **един кандидат:**
гл. ас. д-р Борислава Петкова.

Представеният от д-р Борислава Петкова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

23 научни труда, публикувани в периода след придобиването на научната степен „доктор“: две монографии, три студии, 14 статии в областта на фолклористиката и етнологията, две глави от монографии и две статии в областта на социалната антропология и науките за културата.

Представените материали покриват научното поле на областите на специалностите, обявени в конкурса.

2. Кратки биографични данни за кандидата.

Научната и преподавателска кариера на д-р Борислава Петкова са свързани с нейната *Alma Mater* – Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. През годините 1993 – 1998 тя завършва две специалности: журналистика (1996) и филология и етнология (магистърска степен през 1998 г.). През следващата 1999 г. е приета за редовен докторант по фолклористика и оттогава до днес посвещава време, научни усилия и организационна дейност на избраната специалност.

3. Обща характеристика на кандидата.

Д-р Б. Петкова е работила като секретар на Философско-историческия факултет, асистент и главен асистент. Имал съм възможност да общувам с нея по време на научните ми командировки в Пловдивския университет по Програмата Erasmus+, на международни летни школи, по Програмата за насърчаване на чуждестранната българистика, както и по време на гостуването на кандидатката в Катедрата по славянска филология на Лодзкия

университет по Програмата Erasmus+. Според мен д-р Б. Петкова умее успешно да работи със студенти, да организира конференции и летни училища, да се справя безпроблемно с административни задачи, свързани с посочените дейности. Подобни са и впечатленията на докторанти и студенти от Катедрата по славянска филология на Лодзкия университет, приети за обучение в ПУ или участвали в организирания от д-р Б. Петкова летни училища, напр. в Родопите през 2023 г.

Както вече споменах, д-р Б. Петкова е била чест гост на катедрата в Лодз в рамките на програмата Erasmus+. Пресъствал съм на нейни лекции за полски студенти и докторанти и съм останал приятно изненадан от уменията ѝ да представя достъпно и увлекателно научната проблематика, свързана с българската традиционна култура. По време на командировките си в Лодз тя оказваше методична и научна помощ на мои студенти, избрали теми на магистърските си работи по проблеми, свързани с българския и балкански фолклор.

4. Оценка на научната и научната дейност на д-р Борислава Петкова.

Д-р Б. Петкова успешно съчетава административната и преподавателската дейност с изследователска активност в областта на фолклора и социалната антропология. Добрата научна подготовка на кандидатката и способността ѝ ясно и убедително да излага позицията си в четен текст проличава и в изявите ѝ на специализирани научни форуми. Докладите ѝ са логично подредени, фолклорният материал анализиран с инструментариума на съвременни теории в областта на етнологията, фолкора и историята на религията. Слушал съм няколко нейни публични изяви на конференции. В последната, в която участвах заедно с д-р Б. Петкова („Разказващият човек и фолклора“, София, 24-25 октомври 2024), тя изнесе доклад, посветен на реконструкцията на телесността на дявола – така, както е представена в българския разказан фолклор. Текстът е пряко свързан с излязлата няколко месеца

по-късно монография, за която ще стане дума по-долу и бе приет много добре от присъстващите колеги.

Научноизследователската активност на д-р Б.Петкова е свързана и с участието на кандидатката в осем проекта, финансирани от МОН, Министерството на културата, ПУ и програма Horizon. Особено внимание заслужава работата ѝ по проектите: „Конструиране на религиозни и културни идентичности сред етноконфесионалните общности в Средните Родопи (2015-2018 г., финансиран от ПУ „Паисий Хилендарски“) и „Християнското и културно-историческото наследство на Северозападна България – стратегии за съхраняване и транслирана локални идентичности“ (2018-2022 г., финансиран от МОН). Тези два научноизследователски проекта имат отношение към проблематиката, свързана с фолклорното християнство – една област на хуманитарното знание, успешно развивана през последните няколко десетилетия в българската етнология и фолклористика, област, в която кандидатката може да се похвали със собствени научни приноси.

Първата монография на д-р Б. Петкова е озаглавена *Да направим земя и хора. Разказът за сътворението и грехопадението в българската култура*, Пловдив, 2018. Още в този начален етап от творческия път на кандидатката проличава интердисциплинарният подход, характерен и за по-късните ѝ работи. Библейският разказ от 1 глава на книга Битие е основополагащ момент на дуалистичните доктрини (в това число на богомилството) – противопоставянето на духовно и материално, на Бог и демиург руши каноничния библейски текст и неслучайно в богословските антиеретически съчинения се изобличава като най-опасен за ортодоксалното християнство възглед. В монографията са анализирани мотиви и сюжети от различни писмени и устни наративни корпуси, като особено внимание е посветено на апокрифните и фолклорните текстове, засягащи космогонията (съперничеството между Господ и дявола в създаването на света и първите хора), грехопадението и прогонването на Адам и Ева от рая.

Сходна е тематиката и изследователският метод и в някои статии на кандидатката, публикувани в периода 2013-2024 г., напр.: *Мотив о сотворения женщины в болгарских фольклорных легендах*. В: Да ведают попомки православных земли родной минувшую судьбу. Материалы VIII Международного форума „Задонские Свято-Тихоновские образовательные чтения“. Липецк, 2013, с.175-177; *Къпината в българските фолклорни легенди*. В: Мисъл, слово, текст. 14 (20), 2023, с. 134 –144; *Дяволът-калугер в българските фолклорни легенди или за пропускливостта на границите на човешкото пространство* (I-II). В: Славянски диалози, 33/224, с. 99-121; Мисъл, слово, текст. 16. (22), 2024, с. 178-189. Интересна е интерпретацията на д-р Б. Петкова на етиологичната легенда за произхода на къпината, отразяваща съперничеството между Господ и дявола в акта на сътворението, и най- вече разсъжденията ѝ върху фолклорния мотив за дявола-калугер, отразен и в апокрифната литература – в *Словото за това, как са станали павликяните*.

Д-р Б. Петкова има приноси публикации и в областта на социологията, антропологията и науките за културата. Авторка е на глави от колективни монографии, разглеждащи в сравнителен план процесите на обучение (предимно на млади хора) в някои страни от ЕС: Испания, Португалия, Хърватия, България.

5. Оценка на монографията Дяволът. Опит за реконструкция на фолклорния образ, Пловдив, 2025.

Познавам добре текста на предствената за заемане на академичната длъжност „доцент“ монография – имах честта да бъда издателски рецензент и автор на предговора на излязлата неотдавна книга. Тя е сериозен труд с интердисциплинарен характер, крачка напред в проучванията на връзките между средновековен книжовен паметник и фолклорен текст. Въпросите за дуализма, богомилството и проникването на дулистични елементи от високата в традиционната култура са особено актуални днес, във време, когато интересът към

богомилството се засилва, новсе още липсват добросъвестни научни изследвания, разкриващи следи от дулизъм в традиционните вярвания на православните християни по нашите земи.

Б. Петкова е успяла да съчетае солидната научна подготовка на етнолог с внимателния прочит на средновековни писмени паметници с дуалистично (богомилско съдържание), апологетични трактати, изобличващи ереста, както и съвременна философска и богословска литература, посветена на генезиса на злото и отношението му към Божествения план за спасение. Търсенето на дуалистични мотиви във фолклорните легенди е сериозно предизвикателство за д-р Б. Петкова – точно преди 100 години големият български литературен историк Йордан Иванов включва подобни текстове в книгата си „Богомилски книги и легенди“ (I изд. София, 1925 г.; III изд. София, 2024), където открива остатъци от богомилската космогония, догматика, литургични практики и др. Б. Петкова е „обърнала перспективата“ на изследователския дискурс – направила е сполучлив опит да потърси фолклорните измерения на образа на злото/дявола и да проследи доколко те са присъщи на традиционната култура и доколко влиянията на канонични и апокрифни литературни текстове са оказали влияние на фолклорните наративи.

Традиционната словесна култура е в центъра на изследването, а други текстове – митологични, литературни, философски, богословски, са включени в мозайката от представи, формиращи феномена, наричан най-често „битово християнство“ (или с предпочитания от авторката термин „фолклорно православно християнство“). Авторката е използвала като изворов материал над 100 публикувани в края на XIX-нач. на XX в. в СбНУ текстове, определяни жанрово като „фолклорна проза“, т.е. легенди и приказки – една нелека задача за подбора и съвременна класификация, като се вземе предвид неясното жанрово определение на ексцерпиранияте за изследването наративи, наричани от старите поколения събирачи на фолклорен материал „приказки“ – за зли духове, мъртъвци, черковни лица и явления“.

Интердисциплинарният подход в изследването е последователно прилаган, авторката търси корените за появата на злото и обяснение за присъствието му в човешкия живот в различни културни текстове: Светото Писание, дулистични учения (гностицизъм, богомилство), богословски и философски текстове, средновековни апокрифи. Не се страхува да навлезе в сложни и нееднозначни богословски разсъждения, напр. за теодицеята: обяснения за появата и действията на злото в сътворения от Бога добър и хармоничен по презумпция свят. Б. Петкова търси корените на образа на злото (демиурга в древния дуализъм, дявола/сатаната в средновековните паметници) в блискоизточна и европейска среда; проследява развитието на учението за двете начала в европейската средновековна култура. Дулистични учения като манихейство, масалианство и павликянство проникват и в българската култура още преди появата на богомилството. Но именно върху богомилството, което от средата на X в. трансформира тези идеи и оказва силно въздействие на само върху представите за света и религиозността на човека като в официалната, църковна среда, така и в сферата на традиционната фолклорна култура, е съсредоточено вниманието на авторката.

Друг важен проблем, засегнат от Б. Петкова, е свързан с влиянието на преводната и българска неканонична литература върху фолклорната словесност. За разлика от високата богословска и канонична книжовност, апокрифите изграждат един свят с богата образност, повлиял върху устната словесност и имат немалка роля в процеса на изграждане на образа на дявола в традиционната словесна култура.

Във фолклорно-етнологичната част от изследването авторката разгръща научния си потенциал като фолклорист и антрополог, описвайки и анализирайки конкретните измерения на представите за дявола в ексцерпираните от СБНУ фолклорни легенди и приказки. Наративите са подредени в четири тематични групи: дуалистични легенди за съперничеството между Господ и дявола; разкази за дявола

като помощник на човека; приказки и легенди за дявола като победител в съперничеството с човека; текстове, в които човек или библейски персонаж надхитрява дявола. В наративите са разгледани важни за представите на фолклорния човек представи за злата сила: произход на дявола, неговите имена, телесност, превъплъщенията му (антропоморфни, зооморфни, фитоморфни), „семейството“ му, местообитаването на злата сила. Не са забравени и функциите на дявола. Пакостливите деяния на злото са разгледани във връзка с отношенията му към Господ и човека. Анализирани са апокрифни и фолклорни текстове, в които дяволът е съперник на Бога, но и демиург – създател на материалния свят и на човешкото тяло – мотиви, познати още от античния гностицизъм и християнската (гностическа) древност. Особено внимание авторката е отделила на мотива за т. нар. „Адамов запис“, много популярен в апокрифи, които по всяка вероятност за битували в богомилски среди – „Тивериадското море“ и „Слово за Адам и Ева“. Интерес предизвикват и наблюденията ѝ върху функцията на дявола като помощник на човека, но и като измамник и вредител, сеещ неразбирателство в социума. Читателят сигурно ще се съгласи със заключението на Б. Петкова, че фолклорните легенди и приказки са повлияни от по-стари представи за сатаната, но едновременно с това показват и едно фолклорно осмисляне на социума и света: отношенията в дяволската дружина напомнят за йерархията в патриархалното семейство, подземния и средния (нашия) свят са идентични, границата между тях е лесна за преодоляване – дяволът се настанява удобно сред хората, пакости на човека, но и следва правилата на съвместния живот в общността.

В приложението са публикувани анотации на 102-те фолклорни легенди и приказки, анализирани в основния текст на студията. Това е важно допълнение, което от една страна помага на читателя да си създаде собствена представа за образа на злото, а от друга – дава възможност да се проследят по-добре теоретичните разсъждения на авторката. Легендите и приказките са анотирани и предадени на съвременен български език, а не с диалектните особености на

публикувани преди повече от 100 години наративи – една сполучливо избрана стратегия, даваща възможност за рецепцията им сред един по-широк кръг от читатели.

И тъй като все още не е написан идеален научен текст (поне в областта на хуманитарното знание), бих искал да посоча някои пропуски, най-вече в приложението, което според мен се нуждае от известни уточнения и допълнения. Както бях споменал по-горе, монографията на д-р Б. Петкова е в известен смисъл продължение на труда на Й. Иванов *Богомилски книги и легенди*, където са публикувани с коментар 16 *дуалистични* легенди (вж. III изд. София, 2024, с. 309-359). В приложението на монографията кандидатката публикува много по-голям корпус от фолклорни текстове (102). Не всички са *дуалистични* – в по-голямата си част те: или описват дявола като *трикстер* (посредник между нашия свят и долния свят, т.е. неговото царство), като хитрец, стремящ се да прилъже хората; или са описание на външния вид, функциите на сатаната, местообиталището му и т.н. Корпусът от текстове добре отразява както заглавието, така и концепцията на авторката – да представи един реконструиран и възможно пълен образ на злото. Сред тези наративи важно място заемат разбира се и дуалистичните легенди. Тяхното място наистина е обособено, с тях започва приложението (вж.с. 335-341, 16 легенди като при Й. Иванов). Струва ми се обаче, че д-р Б. Петкова е могла да сравни по-конкретно представения от нея материал с легендите от труда на Й. Иванов, както и да включи в изследването си и текстове за съперничеството на дявола с небесните сили и най-вече с архангел Михаил – един мотив, присъстващ в апокрифната книжнина и намерил отражение във фолклорните наративи. Тъй като противопоставянето небесно-земно, безтелесно-телесно се отнася не само към Господ и демиурга/сатаната, но и към безтелесните ангели и архонта на мрака.

Моята препоръка към авторката е да подготви една публикация (статия или студия), която би допълнила ценните наблюдения от *Дяволът. Опит за реконструкция на фолклорния образ*.

6. Заключение.

Представените от д-р Борислава Петкова материали напълно отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав и Правилника за прилагането му, приет в ПУ „Паисий Хилендарски“.

Кандидатката е представила достатъчен брой научни трудове с приносен характер, публикувани в България и чужбина. Нейната научна и преподавателска работа може еднозначно да бъде оценена положително.

След запознаване с представените в конкурса материали и научни трудове, намирам за основателно да дам своята **положителна оценка и да препоръчам** на Научното жури да изготви доклад-предложение до Факултетния съвет на Философско-историческия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ за избор на гл. ас. д-р Борислава Петкова Костова на академичната длъжност „доцент“ в ПУ „Паисий Хилендарски“ по: Социология, антропология и науки за културата (Фолклористика – Фолклор и религия).

Лодз, 02. 04. 2025 г.

Проф. д-р хабил. Г. Минчев